

Numerička matematika

3. predavanje

Saša Singer

`singer@math.hr`

`web.math.pmf.unizg.hr/~singer`

PMF – Matematički odsjek, Zagreb

Sadržaj predavanja

- Rješavanje linearnih sustava (nastavak):
 - Pivotiranje u Gaussovima eliminacijama (ponavljanje).
 - Gaussove eliminacije — algoritam i složenost.
 - LR (LU) faktorizacija.
 - Veza Gaussovih eliminacija i LR faktorizacije.
 - Pivotiranje u LR (LU) faktorizaciji.
 - Perturbacije linearnih sustava i uvjetovanost matrice.
 - Obratna analiza grešaka i pivotiranje.
 - Pivotni rast kao mjera nestabilnosti.
 - Hilbertove matrice.
 - Uloga reziduala i iterativno poboljšanje rješenja.

Informacije

Konzultacije:

- samo za NM: utorak u 15 sati (iza predavanja),
- petak, 12–14 sati, ili — po dogovoru.

Ne zaboravite, “žive” su i **domaće zadaće** na adresi

<http://web.math.hr/nastava/unm/zadace.php>

ili, izravno

<http://degiorgi.math.hr/nm/>

Dodatni bodovi “čekaju na vas”.

Informacije

Moja web stranica za Numeričku matematiku je

http://web.math.hr/~singer/num_mat/

Tamo su kompletna predavanja iz prošlih godina, a stizat će i nova (kako nastaju). Kopija je na adresi

http://degiorgi.math.hr/~singer/num_mat/

Skraćena verzija skripte — 1. dio (prvih 7 tjedana):

http://web.math.hr/~singer/num_mat/num_mat1.pdf

Skraćena verzija skripte — 2. dio (drugih 6 tjedana):

http://web.math.hr/~singer/num_mat/num_mat2.pdf

Pivotiranje u Gaussovim eliminacijama

Gaussove eliminacije s parcijalnim pivotiranjem

Standardni naziv: **pivotni** element = element koji se **prije** k -tog koraka eliminacije dovodi na **dijagonalno** mjesto $a_{kk}^{(k)}$.

U praksi se obično bira korištenjem **parcijalnog pivotiranja**.

- U k -tom koraku, **pivotni** element je **po apsolutnoj vrijednosti najveći** u “ostatku” k -tog **stupca** — na glavnoj dijagonali ili **ispod** nje.

Preciznije, ako je u k -tom koraku

$$|a_{rk}^{(k)}| = \max_{k \leq i \leq n} |a_{ik}^{(k)}|,$$

onda ćemo prvo **zamijeniti** r -ti i k -ti **redak**, a zatim početi korak eliminacije elemenata k -tog stupca.

Gaussove eliminacije s parcijalnim pivotiranjem

Motivacija: elementi “ostatka” linearnog sustava koje treba izračunati u matrici $A^{(k+1)}$ u k -tom koraku transformacije su

$$a_{ij}^{(k+1)} = a_{ij}^{(k)} - m_{ik}a_{kj}^{(k)}, \quad b_i^{(k+1)} = b_i^{(k)} - m_{ik}b_k^{(k)},$$

za $i, j = k + 1, \dots, n$, a multiplikatori m_{ik} su

$$m_{ik} = \frac{a_{ik}^{(k)}}{a_{kk}^{(k)}}, \quad i = k + 1, \dots, n.$$

Ako je multiplikator m_{ik} **velik**, u aritmetici računala može doći do **kraćenja** najmanje značajnih znamenki $a_{ij}^{(k)}$, tako da izračunati $a_{ij}^{(k+1)}$ može imati **veliku** relativnu grešku.

Gaussove eliminacije s parcijalnim pivotiranjem

Sasvim općenito, ideja pivotiranja je **minimizirati** “korekcije” **elemenata** pri prijelazu s $A^{(k)}$ na $A^{(k+1)}$. Dakle,

- multiplikatori m_{ik} trebaju biti **što manji**, po apsolutnoj vrijednosti.

Ekvivalentno, **pivotni** element treba biti **što veći**, jer ulazi u **nazivnik** multiplikatora.

Za multiplikatore kod **parcijalnog pivotiranja** vrijedi

$$|m_{ik}| \leq 1, \quad i = k + 1, \dots, n.$$

U praksi, parcijalno pivotiranje **funkcionira izvrsno**, ali matematičari su konstruirali primjere kad ono “**nije savršeno**” (v. malo kasnije).

Gaussove eliminacije s potpunim pivotiranjem

Osim parcijalnog, može se provoditi i **potpuno pivotiranje**.

- U k -tom koraku, bira se **najveći** element u **cijelom** “**ostatku**” matrice $A^{(k)}$, a ne samo u k -tom stupcu.

Ako je u k -tom koraku

$$|a_{rs}^{(k)}| = \max_{k \leq i, j \leq n} |a_{ij}^{(k)}|,$$

onda ćemo prvo **zamijeniti** r -ti i k -ti redak, s -ti i k -ti stupac, a zatim početi korak eliminacije elemenata k -tog stupca.

Oprez: zamjenom s -tog i k -tog stupca zamijenili smo ulogu nepoznanica (varijabli) x_s i x_k .

Ovo **nisu jedine** mogućnosti pivotiranja kod rješavanja linearnih sustava.

GE s parcijalnim pivotiranjem

— algoritam i složenost

Algoritam

Gaussove eliminacije s parcijalnim pivotiranjem

```
/* Trokutasta redukcija */
za k = 1 do n - 1 radi {
    /* Nađi maks. |element| u ostatku stupca */
    max_elt = |A[k, k]|;
    ind_max = k;
    za i = k + 1 do n radi {
        ako je |A[i, k]| > max_elt onda {
            max_elt = |A[i, k]|;
            ind_max = i;
        }
    }
}
```

Algoritam (nastavak)

```
ako je max_elt > 0.0 onda {
    /* Matrica ima ne-nula element u stupcu */
    ako je ind_max <> k onda {
        /* Zamijeni k-ti i ind_max-ti redak */
        za j = k do n radi {
            temp = A[ind_max, j];
            A[ind_max, j] = A[k, j];
            A[k, j] = temp;
        }
        temp = b[ind_max];
        b[ind_max] = b[k];
        b[k] = temp;
    }
}
```

Algoritam (nastavak)

```
    /* Korak Gaussovih eliminacija */  
za i = k + 1 do n radi {  
    /* Izračunaj multiplikator */  
    mult = A[i, k] / A[k, k];  
    /* Ažuriraj i-ti redak */  
    za j = k + 1 do n radi {  
        A[i, j] = A[i, j] - mult * A[k, j];  
    }  
    b[i] = b[i] - mult * b[k];  
}  
inače  
    /* Matrica je singularna, STOP */  
}
```

Algoritam (nastavak)

```
/* Povratna supstitucija */
ako je A[n, n] <> 0.0 onda {
    /* Rješenje x */
    x[n] = b[n] / A[n, n];
    za i = n - 1 do 1 radi {
        sum = b[i];
        za j = i + 1 do n radi {
            sum = sum - A[i, j] * x[j];
        }
        x[i] = sum / A[i, i];
    }
}
inače
    /* Matrica je singularna, STOP */
```

Složenost algoritma

Prebrojimo sve **aritmetičke operacije** ovog algoritma.

U **prvom** koraku **trokutaste redukcije** obavlja se:

- $n - 1$ dijeljenje — računanje **mult**,
- $n(n - 1)$ množenje — **za svaki** od $n - 1$ redaka imamo:
 - $n - 1$ množenje za računanje elemenata matrice A ;
 - **jedno** množenje za računanje elementa vektora b ,
- $n(n - 1)$ oduzimanje — u istoj naredbi gdje i prethodna množenja.

Na sličan način zaključujemo da se u k -tom koraku obavlja:

- $n - k$ dijeljenja,
- $(n - k + 1)(n - k)$ množenja i $(n - k + 1)(n - k)$ oduzimanja.

Složenost algoritma (nastavak)

Ukupan broj aritmetičkih operacija u k -tom koraku je

$$n - k + 2(n - k + 1)(n - k) = 2(n - k)^2 + 3(n - k).$$

Broj koraka k varira od 1 do $n - 1$, pa je ukupan broj operacija potrebnih za svođenje na trokutastu formu jednak

$$\begin{aligned} \sum_{k=1}^{n-1} [2(n - k)^2 + 3(n - k)] &= \sum_{k=1}^{n-1} (2k^2 + 3k) \\ &= \frac{1}{6}(4n^3 + 3n^2 - 7n). \end{aligned}$$

Druga suma se dobije se iz prve zamjenom indeksa $n - k \mapsto k$.

Složenost algoritma (nastavak)

Potpuno istim zaključivanjem dobivamo da u **povratnoj supstituciji** ima:

- $(n - 1) n/2$ množenja i $(n - 1) n/2$ zbrajanja,
- n dijeljenja,

što je, zajedno, točno n^2 operacija.

Dakle, **ukupan broj** operacija u **Gausovim eliminacijama** je

$$OP(n) = \frac{1}{6}(4n^3 + 9n^2 - 7n),$$

što je približno $2n^3/3$, za malo veće n .

Gaussove eliminacije — komentari

Par završnih komentara, nakon detaljnog opisa metode.

Gaussove eliminacije su metoda direktnog transformiranja linearnog sustava $Ax = b$, zajedno s desnom stranom b .

Možemo ih implementirati i tako da se desna strana b ne transformira istovremeno kad i matrica A .

- Tada se formiraju dvije matrice L i R takve da je $A = LR$, gdje je R gornja trokutasta matrica iz Gaussovih eliminacija, a L je donja trokutasta matrica.
- Tako implementirane Gaussove eliminacije zovemo LR (ili LU) faktorizacija matrice A — standard u praksi.
- Ovaj pristup je posebno zgodan kad imamo više desnih strana za isti A .

Gaussove eliminacije — komentari (nastavak)

U praksi se koriste za “opće”, ali **ne** pretjerano **velike** matrice (n u **tisućama**), ili za sustave s tzv. “**vrpčastom**” strukturom.

Složenost: polinomna i to **kubna**, tj. $O(n^3)$, što je **sporo** za još **veće** sustave. Za njih se koriste **iterativne** metode.

Mnogi sustavi imaju **specijalna svojstva** koja **koristimo** za **brže** i/ili **točnije** rješenja. Na primjer,

- za **simetrične, pozitivno definitne** matrice koristi se “simetrična” **LR** faktorizacija, tzv. **faktorizacija Choleskog**,
- za **dijagonalno dominantne** sustave **ne treba** pivotiranje,
- za **vrpčaste**, posebno, **trodiagonalne** matrice, algoritam se drastično **skraćuje** (v. kubična spline interpolacija).

LR faktorizacija

LR faktorizacija

U praksi se linearni sustavi najčešće rješavaju korištenjem **LR faktorizacije** — matricu A faktoriziramo kao produkt matrica

$$A = LR,$$

pri čemu je

- L donja trokutasta matrica s jedinicama na dijagonali,
- R gornja trokutasta matrica.

Nazivi: “**LR**” = (left, right), “**LU**” = (lower, upper).

Matrica L je **regularna**, jer je $\det L = 1$, pa je regularnost matrice A **ekvivalentna** regularnosti matrice R , jer je

$$\det A = \det L \cdot \det R = \det R.$$

LR faktorizacija — rješenje sustava

Ako znamo LR faktorizaciju od A , onda linearni sustav $Ax = b$ postaje

$$LRx = b.$$

Uz oznaku $y = Rx$, sustav $LRx = b$ svodi se na dva sustava

$$Ly = b, \quad Rx = y.$$

Lako pamćenje: matrice u sustavima idu slijeva \mapsto udesno.

Prednost LR faktorizacije:

- za zadani b , rješavaju se dva jednostavna sustava,
- desna strana b ne transformira se istovremeno s matricom A , pa promjena desne strane košta samo $O(n^2)$ operacija.

LR faktorizacija — rješenje sustava (nastavak)

Oba sustava se lako rješavaju:

• prvi $Ly = b$ — supstitucijom unaprijed

$$y_1 = b_1,$$

$$y_i = b_i - \sum_{j=1}^{i-1} l_{ij} y_j, \quad i = 2, \dots, n,$$

• drugi $Rx = y$ — povratnom supstitucijom (unatrag)

$$x_n = \frac{y_n}{r_{nn}},$$

$$x_i = \frac{1}{r_{ii}} \left(y_i - \sum_{j=i+1}^n r_{ij} x_j \right), \quad i = n-1, \dots, 1.$$

LR faktorizacija — nalaženje

Kako izračunati elemente l_{ij} i r_{ij} matrica L i R ?

- Iskoristimo **poznatu strukturu** matrica L i R
- i činjenicu da je $A = L \cdot R$.

Dobivamo:

$$a_{ij} = \sum_{k=1}^{\min\{i,j\}} l_{ik} r_{kj}, \quad \text{uz} \quad l_{ii} = 1.$$

Iz ovih n^2 jednažbi računamo, **redom**, one elemente matrica L i R koje **možemo** izračunati iz već **poznatih** elemenata.

- Za $i = 1$, zbog $l_{11} = 1$, dobivamo **prvi** redak matrice R .
- Zatim, za $j = 1$, dobivamo **prvi** stupac matrice L , jer znamo r_{11} .
- I tako redom, $i = 2, j = 2, \dots$

LR faktorizacija — nalaženje (nastavak)

Tako dobivamo **rekurzivne** relacije za elemente matrica L i R

$$r_{1j} = a_{1j}, \quad j = 1, \dots, n,$$

$$l_{j1} = \frac{a_{j1}}{r_{11}}, \quad j = 2, \dots, n,$$

za $i = 2, \dots, n$:

$$r_{ij} = a_{ij} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} r_{kj}, \quad j = i, \dots, n,$$

$$l_{ji} = \frac{1}{r_{ii}} \left(a_{ji} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{jk} r_{ki} \right), \quad j = i + 1, \dots, n.$$

U zadnjem koraku, za $i = n$, računamo samo r_{nn} .

LR faktorizacija — nalaženje (nastavak)

Napomena. Ako je $r_{ii} \neq 0$, za $i = 1, \dots, n - 1$, onda iz prethodnih relacija možemo

- izračunati **sve netrivialne** elemente matrica L i R .

Drugim riječima,

- imamo **egzistenciju** i **jedinstvenost** matrica L i R .

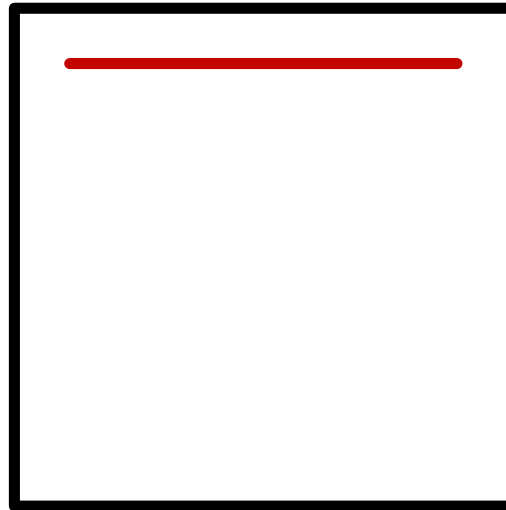
Primijetite, $r_{nn} \neq 0$ treba samo za **povratnu** supstituciju.

Pitanje: Kojim se **redom** računaju elementi od L i R ?

- Može **točno** prema prethodnim relacijama (v. slikice), ali
- **neke** elemente smijemo računati i **kasnije** — za efikasno korištenje tzv. **cache** memorije (granice i poredak petlji).

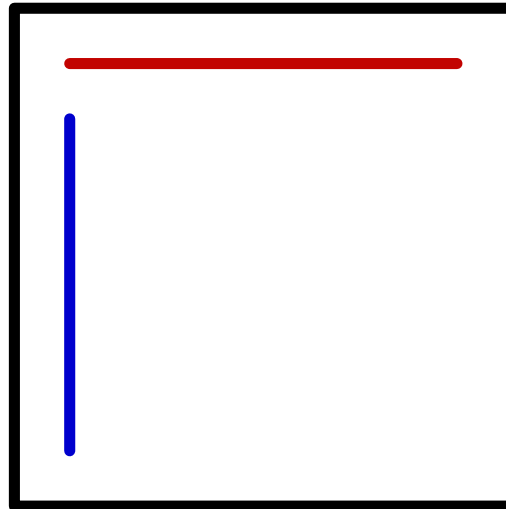
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

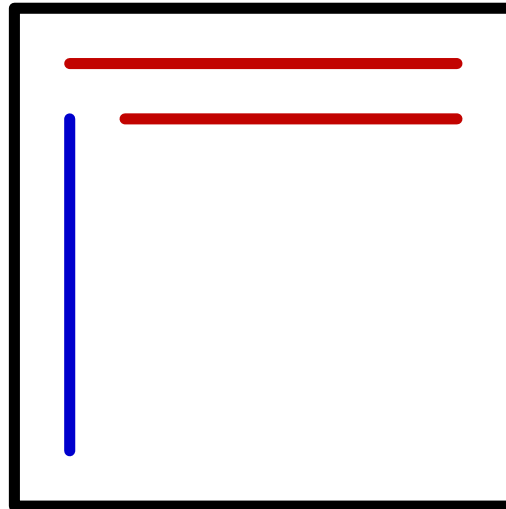
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

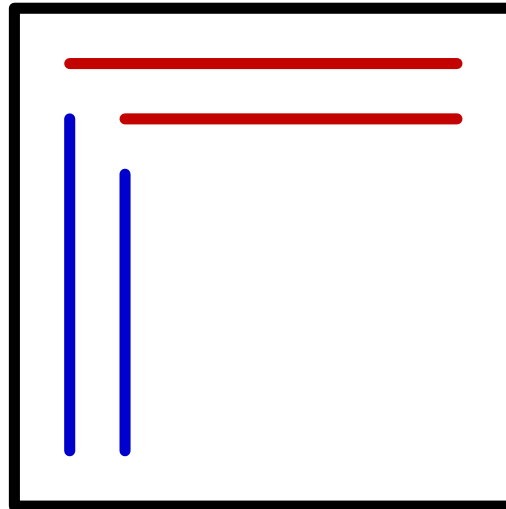
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

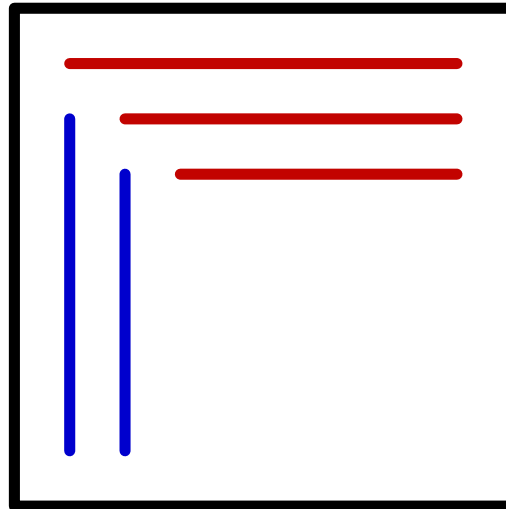
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

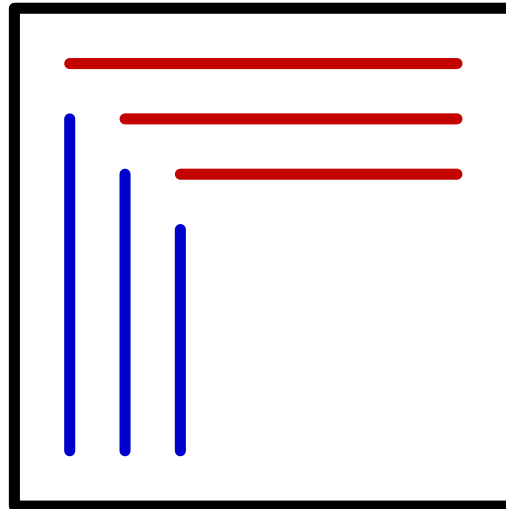
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

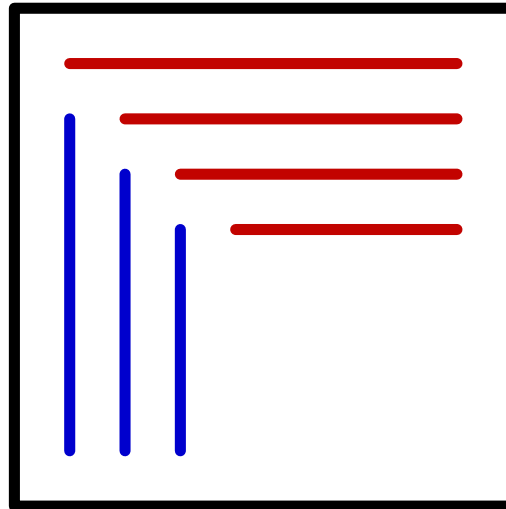
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

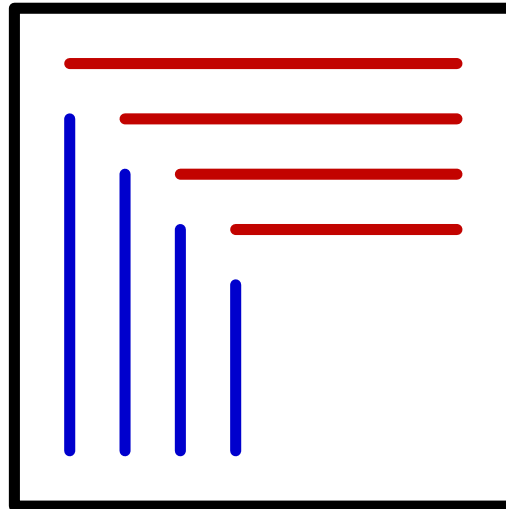
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

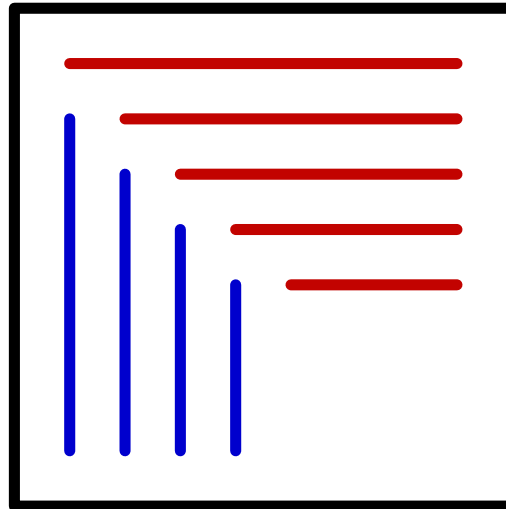
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

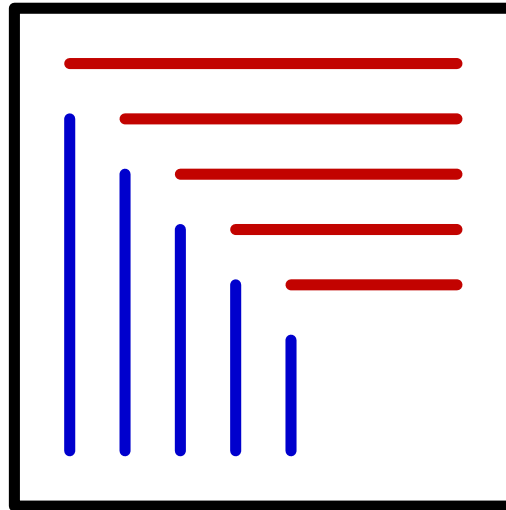
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

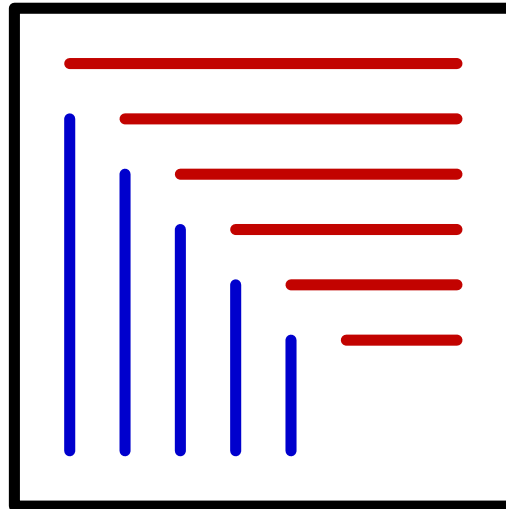
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

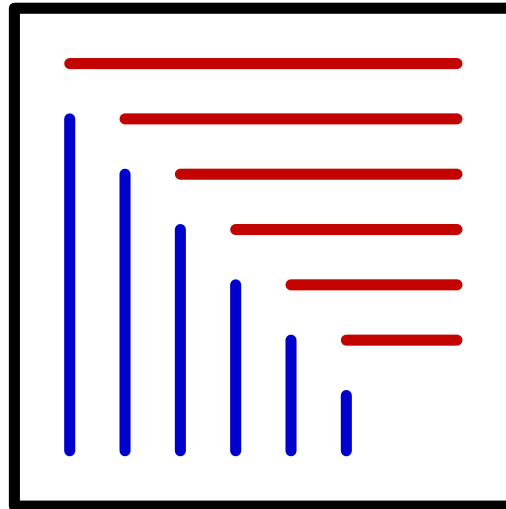
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

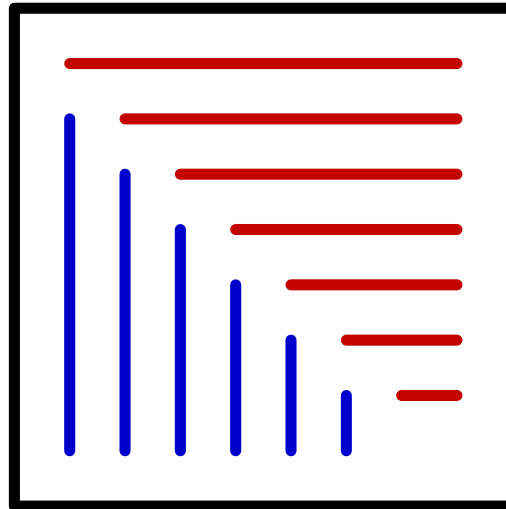
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

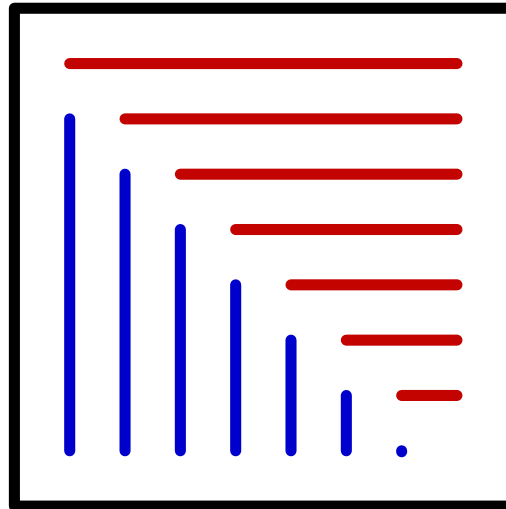
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

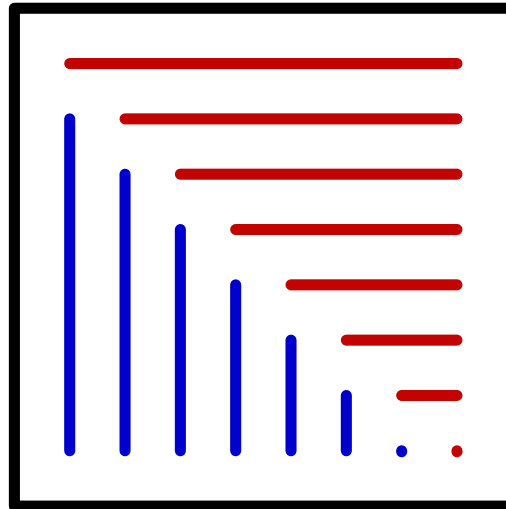
LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

LR faktorizacija — poredak nalaženja

Poredak računanja elemenata — plavo za L i crveno za R :

LR faktorizacija — spremanje elemenata

Uobičajeno se LR faktorizacija matrice A izvodi tako da se njezina “radna kopija” = neko polje u memoriji računala,

- koje, na početku, sadrži matricu A ,
- postupno uništava i prepisuje elementima matrica L i R

na sljedeći način:

- elementi matrice R spremaju se u gornjem trokutu i na dijagonali,
- elementi matrice L spremaju se u donjem trokutu, s tim da se dijagonala matrice L ne sprema (znamo da su 1).

Redosljed spremanja — kao na prošlim slikama, ili drugačije (ovisno o granicama i poretku petlji).

Egzistencija i jedinstvenost LR faktorizacije

Ostaje vidjeti uz koje uvjete vrijedi $r_{ii} \neq 0$, za $i = 1, \dots, n - 1$.

Teorem. Postoji **jedinstvena** LR faktorizacija matrice A **ako i samo ako** su vodeće glavne podmatrice $A_k := A(1 : k, 1 : k)$ **regularne**, za $k = 1, \dots, n - 1$.

Ako je A_k **singularna** za neki k , faktorizacija **može postojati**, ali onda **nije jedinstvena**.

Dokaz. Za **prvi smjer**, pretpostavimo da su sve podmatrice A_k **regularne**, za $k = 1, \dots, n - 1$. Konstrukcija LR faktorizacije za $A = A_n$ napreduje induktivno po dimenziji k .

Baza indukcije: Za $k = 1$, **uvijek** postoji jedinstvena LR faktorizacija

$$A_1 = [1] [a_{11}].$$

Egzistencija i jedinstvenost LR faktorizacije

Korak indukcije: Pretpostavimo da je $k > 1$ i da podmatrica A_{k-1} ima jedinstvenu LR faktorizaciju $A_{k-1} = L_{k-1} R_{k-1}$.

Tražimo LR faktorizaciju podmatrice A_k , gdje je

$$A_k = \begin{bmatrix} A_{k-1} & b \\ c^T & a_{kk} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} L_{k-1} & 0 \\ \ell^T & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} R_{k-1} & r \\ 0 & r_{kk} \end{bmatrix} := L_k R_k.$$

Množenjem dobivamo da moraju vrijediti sljedeće jednačbe

$$L_{k-1}r = b, \quad R_{k-1}^T \ell = c, \quad a_{kk} = \ell^T r + r_{kk}.$$

Matrice L_{k-1} i R_{k-1} su regularne, pa postoje jedinstvena rješenja prva dva sustava — vektori r , ℓ . Iz zadnje jednačbe dobivamo da je onda i r_{kk} jedinstven. Dakle, vrijedi i za A_k .

Egzistencija i jedinstvenost LR faktorizacije

Obrat. Pretpostavimo da matrica A ima jedinstvenu LR faktorizaciju $A = LR$ i označimo

$$L_k := L(1 : k, 1 : k), \quad R_k := R(1 : k, 1 : k), \quad k = 1, \dots, n.$$

Onda je, raspisom kao na prethodnoj stranici, za $k = n - 1$

$$A = \begin{bmatrix} A_{n-1} & b \\ c^T & a_{nn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} L_{n-1} & 0 \\ \ell^T & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} R_{n-1} & r \\ 0 & r_{nn} \end{bmatrix} := LR.$$

Množenjem dobivamo da onda vrijede sljedeće četiri jednačbe

$$A_{n-1} = L_{n-1} R_{n-1}, \quad L_{n-1} r = b, \quad a_{nn} = \ell^T r + r_{nn}, \\ R_{n-1}^T \ell = c,$$

Sad iskoristimo jedinstvenost matrica L i R u faktorizaciji.

Egzistencija i jedinstvenost LR faktorizacije

To znači da vektor ℓ mora biti **jedinstveno** rješenje sustava

$$R_{n-1}^T \ell = c,$$

pa matrica R_{n-1} mora biti **regularna**, tj. vrijedi

$$\det R_{n-1} = r_{11} r_{22} \cdots r_{n-1,n-1} \neq 0.$$

Iz strukture matrica L i R (rastavom unatrag) vidimo da je $A_k = L_k R_k$, za **sve** $k = 1, \dots, n - 1$, pa je $\det A_k = \det R_k$. Iz regularnosti R_{n-1} onda slijedi

$$\det A_k = \det R_k = r_{11} r_{22} \cdots r_{kk} \neq 0, \quad k = 1, \dots, n - 1.$$

Dakle, **sve** podmatrice A_k su **regularne**, za $k = 1, \dots, n - 1$.

Samo **zadnja** matrica $A_n = A$ može biti **singularna** ($r_{nn} = 0$).

Egzistencija i jedinstvenost LR faktorizacije

Primjer singularne matrice A za koju postoji LR faktorizacija, ali nije jedinstvena:

$$A = \begin{bmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 \\ \ell_{21} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{bmatrix}.$$

Ovdje je $A_1 = R_1 = 0$, sustav za ℓ_{21} je $0 \cdot \ell_{21} = 0$ (u skladu s prethodnim dokazom), pa element ℓ_{21} može biti bilo što.

S druge strane, matrica

$$A = \begin{bmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 1 \end{bmatrix}$$

nema LR faktorizaciju, iako je regularna (fali pivotiranje). Sustav za ℓ_{21} ovdje glasi $0 \cdot \ell_{21} = 1$ i nema rješenja. ■

Gaussove eliminacije i LR faktorizacija

Veza Gaussovih eliminacija i LR faktorizacije

Može se pokazati da je

- matrica R dobivena LR faktorizacijom jednaka
- matrici R dobivenoj Gausovim eliminacijama.

Neka je, kao ranije,

- $A^{(k)}$ matrica na početku k -tog koraka Gausovih eliminacija,
- a $A^{(k+1)}$ matrica dobivena na kraju tog koraka.

Onda se $A^{(k+1)}$ može matično napisati kao produkt

$$A^{(k+1)} = M_k A^{(k)},$$

pri čemu matrica “transformacije” M_k ima sljedeći oblik ...

Veza Gaussovih eliminacija i LR faktorizacije

$$M_k = \left[\begin{array}{c|cccc} I_{k-1} & & & & \\ \hline & 1 & & & \\ & -m_{k+1,k} & 1 & & \\ & -m_{k+2,k} & & \ddots & \\ & \vdots & & & \ddots \\ & -m_{n,k} & & & 1 \end{array} \right],$$

a m_{ik} su odgovarajući **multiplikatori** u k -tom koraku.

Na **kraju** eliminacija, nakon $n - 1$ koraka, dobijemo **gornju trokutastu** matricu

$$\tilde{R} := A^{(n)} = M_{n-1} M_{n-2} \cdots M_1 A.$$

Veza Gaussovih eliminacija i LR faktorizacije

Sve matrice M_k su **regularne**, jer su M_k donje trokutaste s 1 na dijagonali, pa postoje njihovi **inverzi**. Onda se A može napisati kao

$$A = M_1^{-1} M_2^{-1} \cdots M_{n-1}^{-1} \tilde{R} := \tilde{L}\tilde{R},$$

gdje je

$$\tilde{L} = \begin{bmatrix} 1 & & & & \\ m_{21} & 1 & & & \\ \vdots & m_{32} & \ddots & & \\ \vdots & \vdots & & \ddots & \\ m_{n1} & m_{n2} & \cdots & m_{n,n-1} & 1 \end{bmatrix}.$$

Iz **jedinstvenosti** LR faktorizacije slijedi da je $\tilde{R} = R$. Usput, slijedi i $\tilde{L} = L$, pa imamo vezu matrice L s multiplikatorima.

Parcijalno pivotiranje u LR faktorizaciji

Veza LR faktorizacije i Gaussovih eliminacija upućuje nas da pivotiranje vršimo na isti način kao kod Gaussovih eliminacija.

Ako koristimo parcijalno pivotiranje, onda se LR faktorizacija tako dobivene matrice — permutiranih redaka, zapisuje kao

$$PA = LR,$$

pri čemu je P matrica permutacije.

Matrica permutacije P u svakom retku i stupcu

ima točno jednu jedinicu, a ostalo su nule.

P je uvijek regularna matrica, čak ortogonalna — pokažite to!
Zato P ima inverz i vrijedi $P^{-1} = P^T$.

Parcijalno pivotiranje u LR faktorizaciji

Ako znamo “permutiranu” faktorizaciju $PA = LR$, kako ćemo riješiti linearni sustav $Ax = b$?

Najjednostavnije je lijevu i desnu stranu (slijeva) pomnožiti s P , pa dobivamo

$$PAx = LRx = Pb.$$

Dakle, u prvom koraku rješavamo sustav $Ly = Pb$.

Oprez: kad permutiramo, istovremeno zamjenjujemo retke u obje “radne matrice” u polju — to su $(L - I)$ i R , tj. permutiramo dosadašnje multiplikatore i jednadžbe.

Kako realiziramo permutacije u algoritmu?

Parcijalno pivotiranje u LR faktORIZACIJI

Realizacija permutacija:

- Fizički zamjenjujemo retke u radnoj matrici A , u kojoj formiramo L i R ,
 - $L - I$ u strogo donjem trokutu od A ,
 - R u gornjem trokutu od A .
- Moramo pamtiti permutaciju P , zbog naknadne permutacije desne strane — vektora b .
- Matrica P se pamti kao vektor p , koji na mjestu i ima
 - indeks stupca j , gdje se nalazi jedinica u i -tom retku od P , tj.

$$p[i] = j \iff P_{ij} = 1.$$

Za velike matrice — može i bez zamjena, dovoljan je vektor p .

Parcijalno pivotiranje u LR faktORIZACIJI

Primjer. Ako u LR faktORIZACIJI sustava s 3 jednaDžbe

• prvo zamijenimo prvi i treći redak,

• pa onda trenutni drugi i treći redak,

onda će se P , odnosno, p mijenjati ovako:

$$P : \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} 0 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 0 \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} 0 & 0 & 1 \\ 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \end{bmatrix},$$

$$p : \begin{bmatrix} 1 \\ 2 \\ 3 \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} 3 \\ 2 \\ 1 \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} 3 \\ 1 \\ 2 \end{bmatrix}.$$

Potpuno pivotiranje u LR faktorizaciji

Ako koristimo **potpuno pivotiranje**, dobivamo LR faktorizaciju matrice koja ima permutirane **retke** i **stupce** obzirom na A , tj.

$$PAQ = LR,$$

gdje su P i Q matrice permutacije.

Rješenje sustava $Ax = b$ dobivamo kao i prije — iz $PAx = Pb$.

Q je ortogonalna, pa je $PA = LRQ^T$. Uz pokratu $Q^T x = z$, imamo

$$PAx = LR(Q^T x) = LRz = Pb.$$

Dakle, jedina **razlika** obzirom na **parcijalno pivotiranje** je

- da na **kraju** treba “**izokretati**” rješenje z da se dobije x , tj. $x = Qz$.

Perturbacije linearnih sustava i uvjetovanost matrice

Teorija perturbacije linearnih sustava

Teorija perturbacije linearnih sustava bavi se **ocjenom** (po elementima i/ili po **normi**) koliko se **najviše** promijeni rješenje sustava x , ako se **malo** promijene elementi od A i/ili b .

Problem. Neka je

$$Ax = b,$$

gdje je $A \in \mathbb{F}^{n \times n}$ regularna matrica, a b zadani vektor.

Zanima nas koliko će se **najviše** promijeniti rješenje x ovog problema, ako **perturbiramo** A , odnosno, b . Za ovaj problem

- **ulazni podaci** su elementi od A i b — njih $n^2 + n$,
- a **rezultat** je vektor $x \in \mathbb{F}^n$.

U **općem** obliku problema, ulaznih podataka je **puno**.

Koliko je dobro uvjetovan linearni sustav?

Zato, pojednostavnimo problem i pretpostavimo da je

- A “fiksna” matrica (ne varira),
- a dozvoljene su perturbacije samo vektora b (on varira).

Pripadna funkcija problema je onda $f_A : \mathbb{F}^n \rightarrow \mathbb{F}^n$, uz

$$x = f_A(b) := A^{-1}b.$$

Iskoristimo ranije rezultate — samo, umjesto x, y , pišemo b, x .

U grubljoj analizi gledamo relativne perturbacije “po normi”, a relativna uvjetovanost problema je

$$(\text{cond } f_A)(b) := \frac{\|b\|}{\|f_A(b)\|} \cdot \left\| \frac{\partial f_A}{\partial b} \right\|.$$

Koliko je dobro uvjetovan linearni sustav?

Funkcija problema $f_A(b) = A^{-1}b$ je **linearna**, pa je **Jacobijeva matrica** te funkcije

$$\frac{\partial x}{\partial b} = \frac{\partial f_A}{\partial b} = J_{f_A}(b) = A^{-1}.$$

Onda je

$$(\text{cond } f_A)(b) = \frac{\|b\| \cdot \|A^{-1}\|}{\|A^{-1}b\|} = \frac{\|Ax\| \cdot \|A^{-1}\|}{\|x\|}.$$

Nađimo **najgoru** moguću relativnu uvjetovanost sustava, po **svim** vektorima b — u bilo kojoj **operatorskoj** normi $\|\cdot\|$:

$$\max_{\substack{b \in \mathbb{F}^n \\ b \neq 0}} (\text{cond } f_A)(b) = \max_{\substack{x \in \mathbb{F}^n \\ x \neq 0}} \frac{\|Ax\|}{\|x\|} \cdot \|A^{-1}\| = \|A\| \cdot \|A^{-1}\|.$$

Uvjetovanost matrice

Dobili smo broj koji ovisi **samo** o matrici A .

Definicija. Broj uvjetovanosti ili **uvjetovanost** matrice A je

$$\text{cond}(A) = \kappa(A) := \|A\| \cdot \|A^{-1}\|.$$

U ovoj definiciji, norma može biti **bilo koja** matrična norma, a najčešće se koriste **operatorske** norme.

Oznaka norme = uvjetovanost dobije **indeks** norme. Na pr.

$$\text{cond}_2(A) = \kappa_2(A) := \|A\|_2 \cdot \|A^{-1}\|_2.$$

Napomena. Kao mjera uvjetovanosti **linearnog sustava**, uvjetovanost matrice je **dostižna** u **operatorskim** normama, tj.

• **postoji** desna strana b za koju je $(\text{cond } f_A)(b) = \text{cond}(A)$.

Osnovna svojstva uvjetovanosti matrice

Za regularne matrice, u bilo kojoj **operatorskoj** normi vrijedi

$$1 = \|I\| = \|A \cdot A^{-1}\| \leq \|A\| \cdot \|A^{-1}\| = \text{cond}(A).$$

Zato kažemo da je A **loše** uvjetovana ako je $\text{cond}(A) \gg 1$. ■

Posebno, u **unitarno** invarijantnoj **2-normi** vrijedi

$$1 \leq \|A\|_2 \cdot \|A^{-1}\|_2 = \text{cond}_2(A),$$

a jednakost se **dostiže** za **unitarne** matrice A i za αA .

Dodatno, za bilo koje dvije **unitarne** matrice U i V vrijedi

$$\text{cond}_2(UAV) = \text{cond}_2(A),$$

jer su inverzi $U^{-1} = U^*$ i $V^{-1} = V^*$, opet, **unitarne** matrice. ■

Perturbacije linearnih sustava (nastavak)

Još malo o perturbacijama linearnih sustava

Ocjenu koliko se **najviše** promijenilo rješenje sustava $Ax = b$,

- ako perturbiramo samo b ili samo A ,
- ako perturbiramo i A i b ,

možemo dobiti **direktno** — po **normi** i po **elementima**.

U nastavku, gledamo samo **relativne** perturbacije po **normi**.

Razumna **pretpostavka**: perturbacije Δb vektora b , odnosno, ΔA matrice A , su relativno po normi **odozgo** ograđene nekim brojem ε , tj. vrijedi

$$\|\Delta b\| \leq \varepsilon \|b\|, \quad \|\Delta A\| \leq \varepsilon \|A\|.$$

Komentar. Ako je ε točnost računanja, tolika perturbacija je **napravljena** već pri **spremanju** elemenata od b ili A u računalo.

Perturbacija vektora b

Za početak, pretpostavimo da smo perturbirali **samo** vektor b i da za **vektorsku** normu **perturbacije** vektora b vrijedi

$$\|\Delta b\| \leq \varepsilon \|b\|.$$

Umjesto sustava $Ax = b$, onda rješavamo sustav

$$A(x + \Delta x) = b + \Delta b.$$

Od ovog sustava **oduzmemo** $Ax = b$, pa ostaje

$$A \Delta x = \Delta b.$$

Množenjem slijeva s A^{-1} dobivamo

$$\Delta x = A^{-1} \Delta b.$$

Uzmemo normu obje strane i desnu stranu **ocijenimo odozgo**.

Perturbacija vektora b (nastavak)

Korištenjem pretpostavke $\|\Delta b\| \leq \varepsilon \|b\|$, dobivamo

$$\begin{aligned}\|\Delta x\| &\leq \|A^{-1}\| \|\Delta b\| \leq \varepsilon \|A^{-1}\| \|b\| = \varepsilon \|A^{-1}\| \|Ax\| \\ &\leq \varepsilon \|A^{-1}\| \|A\| \|x\| = \varepsilon \kappa(A) \|x\|,\end{aligned}$$

pri čemu je $\kappa(A) = \|A\| \|A^{-1}\|$ uvjetovanost matrice A .

To pokazuje da je pogreška u rješenju (relativno, po normi)

• proporcionalna uvjetovanosti matrice A .

Korektno bi bilo dodati “u najgorem slučaju po b ”, jer imamo ocjenu odozgo, ali se ona može dostići.

Ovaj rezultat odgovara onom za relativnu uvjetovanost po normi — na temelju kojeg smo definirali uvjetovanost matrice.

Perturbacija matrice A

Pretpostavimo da smo perturbirali **samo** matricu A i da za **operatorsku** normu **perturbacije** vrijedi

$$\|\Delta A\| \leq \varepsilon \|A\|.$$

Umjesto sustava $Ax = b$, onda rješavamo sustav

$$(A + \Delta A)(x + \Delta x) = b.$$

Od ovog sustava **oduzmemo** $Ax = b$, pa ostaje

$$A \Delta x + \Delta A (x + \Delta x) = 0.$$

Množenjem slijeva s A^{-1} i sređivanjem dobivamo

$$\Delta x = -A^{-1} \Delta A (x + \Delta x).$$

Uzmemo normu obje strane i desnu stranu **ocijenimo odozgo**.

Perturbacija matrice A (nastavak)

Korištenjem pretpostavke $\|\Delta A\| \leq \varepsilon \|A\|$, dobivamo

$$\begin{aligned}\|\Delta x\| &\leq \|A^{-1}\| \|\Delta A\| \|x + \Delta x\| \leq \varepsilon \|A^{-1}\| \|A\| \|x + \Delta x\| \\ &\leq \varepsilon \kappa(A) (\|x\| + \|\Delta x\|).\end{aligned}$$

Na lijevu stranu **prebacimo** sve članove koji sadrže Δx . Izlazi

$$(1 - \varepsilon \kappa(A)) \|\Delta x\| \leq \varepsilon \kappa(A) \|x\|.$$

Ako je $\varepsilon \kappa(A) < 1$, a to znači i $\|\Delta A\| \|A^{-1}\| < 1$, **onda** je

$$\|\Delta x\| \leq \frac{\varepsilon \kappa(A)}{1 - \varepsilon \kappa(A)} \|x\|,$$

pa je **pogreška** u rješenju (relativno, po normi)

- približno **proporcionalna uvjetovanosti** matrice A .

Perturbacija matrice A i vektora b

Kad perturbiramo A i b — zbrojimo ranije ocjene. Poopćenje:

Teorem. Neka je $Ax = b$ i neka je

$$(A + \Delta A)(x + \Delta x) = b + \Delta b,$$

gdje je

$$\|\Delta A\| \leq \varepsilon \|E\|, \quad \|\Delta b\| \leq \varepsilon \|f\|,$$

pri čemu je E neka matrica, a f neki vektor. Također, neka je

$$\varepsilon \|A^{-1}\| \|E\| < 1.$$

Tada, za $x \neq 0$, vrijedi ocjena

$$\frac{\|\Delta x\|}{\|x\|} \leq \frac{\varepsilon}{1 - \varepsilon \|A^{-1}\| \|E\|} \left(\frac{\|A^{-1}\| \|f\|}{\|x\|} + \|A^{-1}\| \|E\| \right).$$

Perturbacija matrice A i vektora b (nastavak)

Komentar. Uobičajeno se za E uzima A , jer je to **pogreška** koju napravimo spremanjem matrice A u računalo. Jednako tako, za f se obično uzima b . U tom slučaju je

$$\begin{aligned}\frac{\|\Delta x\|}{\|x\|} &\leq \frac{\varepsilon}{1 - \varepsilon \|A^{-1}\| \|A\|} \left(\frac{\|A^{-1}\| \|b\|}{\|x\|} + \|A^{-1}\| \|A\| \right) \\ &= \frac{\varepsilon}{1 - \varepsilon \kappa(A)} \left(\frac{\|A^{-1}\| \|Ax\|}{\|x\|} + \kappa(A) \right) \\ &\leq \frac{\varepsilon}{1 - \varepsilon \kappa(A)} \left(\frac{\|A^{-1}\| \|A\| \|x\|}{\|x\|} + \kappa(A) \right) \\ &= \frac{2\varepsilon \kappa(A)}{1 - \varepsilon \kappa(A)}.\end{aligned}$$

Perturbacija matrice A i vektora b (nastavak)

Dokaz (skica). Provodi se na sličan način kao za pojedinačne perturbacije vektora b , odnosno, matrice A .

Od $(A + \Delta A)(x + \Delta x) = b + \Delta b$ oduzmemo $Ax = b$, pa ostaje

$$A \Delta x = \Delta b - \Delta A x - \Delta A \Delta x.$$

Množenjem s A^{-1} slijeva, a zatim korištenjem svojstava **operatorskih** normi, s malo truda, izlazi traženo. ■

Malo kompliciranije, mogu se dobiti i ocjene za perturbacije po **elementima**. Na primjer, uz pretpostavke da je

$$|\Delta A| \leq \varepsilon |E|, \quad |\Delta b| \leq \varepsilon |f|,$$

gdje je E neka matrica, a f neki vektor (v. Higham, ASNA2).

Komentar rezultata teorije perturbacija

Uočimo da sve ocjene vrijede

• samo za “dovoljno male” perturbacije matrice A .

Na primjer, za relativne perturbacije po normi, mora biti

$$\varepsilon \|A^{-1}\| \|E\| < 1, \quad \text{odnosno,} \quad \varepsilon \kappa(A) < 1.$$

Druga relacija se dobiva za $E = A$.

U protivnom, ocjena ne vrijedi (nazivnik nula ili krivi znak),

• tj. relativna greška (po normi) može biti po volji velika.

Pitanje. Što kaže obratna analiza grešaka zaokruživanja, tj.

• koje su ocjene na perturbacije, kad računamo približno?

Primjer — loša uvjetovanost

Primjer. Na prvom predavanju imali smo primjer sustava

$$2x_1 + 6x_2 = 8$$

$$2x_1 + 6.0001x_2 = 8.0001,$$

s rješenjem $x_1 = 1$, $x_2 = 1$, i malo perturbiranog sustava

$$2x_1 + 6x_2 = 8$$

$$2x_1 + 5.99999x_2 = 8.00002.$$

s rješenjem $x_1 = 10$, $x_2 = -2$.

Ovdje je $\|\Delta A\|_2 < 10^{-4} \|A\|_2$ i $\|\Delta b\|_2 < 10^{-4} \|b\|_2$. Krivac za veliku perturbaciju u rješenju je loša uvjetovanost matrice A

$$\kappa_2(A) \approx 4.00006 \cdot 10^5.$$

Zato je $\|\Delta A\|_2 \|A^{-1}\|_2 > 1$, pa ranija ocjena ne vrijedi.

Primjer — uvjetovanost i izračunato rješenje

Pitanje: Ako je **uvjetovanost** matrice **mala**, mora li onda rješenje izračunato računalom biti **dobro**?

Primjer. Sjetimo se sustava $Ax = b$, gdje je

$$A = \begin{bmatrix} 0.0001 & 1 \\ 1 & 1 \end{bmatrix}, \quad b = \begin{bmatrix} 1 \\ 2 \end{bmatrix}.$$

Na tom sustavu smo pokazali korisnost **zamjene** jednadžbi.

Za vježbu izračunajte da je

$$\text{cond}_2(A) = \frac{30000001 + 10001\sqrt{499980001}}{199980000} \approx 2.61839.$$

Dakle, ovo je **dobro** uvjetovan sustav.

Primjer (nastavak)

Međutim, u Gaussovima eliminacijama **bez pivotiranja**,

☛ u prethodnom sustavu je nešto “**pošlo po zlu**”! Što?

Na **bitnom mjestu** u računu došlo je do “**underflow-a**”, tj.

☛ **mali** broj je pretvoren u **nulu**,

i više **ne možemo** govoriti o **malim relativnim** perturbacijama!

Za **razliku** od toga, s **parcijalnim** pivotiranjem

☛ **nije** bilo nikakvih problema — dobivamo **malu** grešku.

Dakle, ponašanje izračunatog rješenja **bitno** ovisi o algoritmu!

☛ **Gdje** se ta “razlika” **vidi**?

Završni komentar o perturbacijama

Uočite još da pivotiranje **ne mijenja** uvjetovanost matrice A (bar u 2-normi), jer je

$$\text{cond}_2(PAQ) = \text{cond}_2(A).$$

Ključna **razlika** između algoritama s **raznim** matricama P i Q :

- različite PAQ imaju različite faktore u $PAQ = LR$.
- Zato **obratna** analiza grešaka zaokruživanja daje bitno **različite ocjene** na perturbacije za razne algoritme!

Zadatak. Izračunajte $\kappa_2(A)$ i LR faktorizacije matrica PAQ , za **sve** moguće zamjene redaka P i zamjene stupaca Q , gdje je

$$A = \begin{bmatrix} \varepsilon & 1 \\ 1 & 1 \end{bmatrix}, \quad |\varepsilon| < 1.$$

Rezultati obratne analize grešaka zaokruživanja

Obratna ocjena za LR faktorizaciju

Teorem. U aritmetici računala računamo LR faktorizaciju zadane matrice A , reda n . Pretpostavimo da je algoritam uspješno završio,

- bez pojave prevelikih ili premalih brojeva koji nisu prikazivi,
- i bez pokušaja dijeljenja s nulom.

Izračunati trokutasti faktori \hat{L} i \hat{R} onda zadovoljavaju

$$\hat{L} \hat{R} = A + \Delta A, \quad |\Delta A| \leq \gamma_n |\hat{L}| |\hat{R}|,$$

gdje je γ_n standardna oznaka za mjeru grešaka zaokruživanja

$$\gamma_n := \frac{nu}{1 - nu}.$$

Obratna ocjena za rješenje sustava

Teorem. U aritmetici računala računamo rješenje linearnog sustava $Ax = b$, s matricom A , reda n .

Uz iste pretpostavke kao u prošlom teoremu, neka su

- \hat{L} i \hat{R} izračunati trokutasti faktori u LR faktorizaciji matrice A ,
- i neka je \hat{x} izračunato rješenje sustava $Ax = b$.

Onda postoji perturbacija ΔA matrice A , za koju vrijedi

$$(A + \Delta A) \hat{x} = b, \quad |\Delta A| \leq \gamma_{3n} |\hat{L}| |\hat{R}|.$$

Za zaključak o relativnoj grešci, fali nam još

- neka veza između matrica $|\hat{L}| |\hat{R}|$ i $|A|$.

Put do relativnih ocjena

U idealnom slučaju, željeli bismo da je

$$|\Delta A| \leq u |A|.$$

To bi odgovaralo grešci zaokruživanja koju napravimo samo

- početnim spremanjem elemenata matrice A u memoriju računala.

No, to nije realistično. Nad svakim elementom matrice A

- vrši se još najviše n aritmetičkih operacija (za $A = LR$).

Zato ne možemo očekivati nešto bolje od ocjene oblika

$$|\Delta A| \leq c_n u |A|,$$

gdje je c_n “konstanta” reda veličine n , odnosno, $c_n u \approx c \gamma_n$.

Relativne ocjene — idealni slučaj

Na primjer, takvu ocjenu **dobivamo** pod uvjetom da \hat{L} i \hat{R} zadovoljavaju da je

$$|\hat{L}| |\hat{R}| = |\hat{L}\hat{R}|.$$

To je **idealni** slučaj — i, naravno, **ne vrijedi** uvijek.

Ako to **vrijedi**, onda iz **prvog** teorema izlazi

$$|\hat{L}| |\hat{R}| = |\hat{L}\hat{R}| = |A + \Delta A| \leq |A| + |\Delta A| \leq |A| + \gamma_n |\hat{L}| |\hat{R}|,$$

pa, prebacivanjem članova dobivamo

$$|\hat{L}| |\hat{R}| \leq \frac{1}{1 - \gamma_n} |A|.$$

Relativne ocjene — idealni slučaj (nastavak)

Ako tu relaciju uvrstimo u drugi teorem, onda izlazi

$$(A + \Delta A) \hat{x} = b, \quad |\Delta A| \leq \frac{\gamma_{3n}}{1 - \gamma_n} |A|,$$

tj. **izračunato** rješenje \hat{x} ima

- malu obratnu **relativnu** grešku po **komponentama**.

Za koje matrice **vrijedi** “idealno” $|\hat{L}| |\hat{R}| = |\hat{L}\hat{R}|$?

Na primjer, ako LR faktorizacija daje **nenegativne** elemente u faktorima L i R , tj. vrijedi $L, R \geq 0$ (po elementima).

- Takve su tzv. **totalno nenegativne** ili **totalno pozitivne** matrice — i zato se kod njih **ne pivotira** u GE ili LR.

Javljaju se, na primjer, kod **splajn interpolacije** (v. kasnije).

Što je bitno za stabilnost?

Iz prethodna dva teorema slijedi da stabilnost LR faktorizacije i rješenja linearnog sustava

- ne ovisi o veličini multiplikatora,
- već o veličini elemenata koji se javljaju u matrici $|\hat{L}| |\hat{R}|$, relativno obzirom na odgovarajuće elemente matrice A (toliko kraćenje može nastati računanjem $\hat{L}\hat{R} \approx A$).

Naime, ta matrica $|\hat{L}| |\hat{R}|$

- može imati male elemente, iako su joj multiplikatori $m_{ij} = \ell_{ij}$ veliki — pripadni elementi u \hat{R} su jako mali,
- ali može imati i velike elemente, a da su joj multiplikatori reda veličine 1 — pripadni elementi u \hat{R} su veliki.

Analiza i procjena stabilnosti algoritma

Za lakšu analizu, ne gleda se po svim elementima, već se analizira omjer normi

$$\frac{\|\hat{L}\| \|\hat{R}\|}{\|A\|}.$$

Bitno: Ovaj omjer ovisi o algoritmu kojim računamo LR faktorizaciju matrice A !

Kod LR faktorizacije bez pivotiranja, ovaj omjer normi može biti proizvoljno velik. Na primjer, pokažite da je za matricu

$$\begin{bmatrix} \varepsilon & 1 \\ 1 & 1 \end{bmatrix}$$

taj omjer jednak ε^{-1} .

Stabilnost parcijalnog pivotiranja

Kod **parcijalnog** pivotiranja ($PA = LR$) znamo da vrijedi

$$|\ell_{ij}| \leq 1 \quad \text{za sve } i \geq j.$$

Kad uvrstimo $m_{ik} = \ell_{ik}$ u formule **transformacije** elemenata

$$a_{ij}^{(k+1)} = a_{ij}^{(k)} - m_{ik}a_{kj}^{(k)},$$

indukcijom po koracima eliminacije, dobivamo da vrijedi

$$|r_{ij}| \leq 2^{i-1} \max_{k \leq i} |(PA)_{kj}| \leq 2^{i-1} \max_k |a_{kj}|,$$

jer element r_{ij} nastaje nakon $i - 1$ koraka eliminacije.

Dakle, kod **parcijalnog** pivotiranja

• L je **malen**, a R je **ograđen relativno** obzirom na A .

Pivotni rast

Parcijalno vs. potpuno pivotiranje

Možemo li, i na temelju čega, reći da je **potpuno** pivotiranje “**bolje**” od **parcijalnog**?

• Tradicionalno, to se čini na temelju tzv. **pivotnog rasta**.

Pivotni rast ili “**faktor rasta**”, u oznaci ρ_n , je **omjer**

• **najvećeg** (po apsolutnoj vrijednosti) elementa u **svim** koracima eliminacije — **ovisi** o pivotiranju,

• i (apsolutno) **najvećeg** elementa u **originalnoj** matrici A ,

$$\rho_n(A) = \frac{\max_{i,j,k} |a_{ij}^{(k)}|}{\max_{i,j} |a_{ij}|}.$$

Intuitivno je jasno da **nije dobro** da elementi **jako narastu** po apsolutnoj vrijednosti, jer to može dovesti do **gubitka točnosti**.

To je analogno “**uništavanju**” polaznih jednadžbi!

Pivotni rast — parcijalno pivotiranje

Koliki je pivotni rast ρ_n^p kod parcijalnog pivotiranja?

Transformacije elemenata u k -tom koraku eliminacija su

$$a_{ij}^{(k+1)} = a_{ij}^{(k)} - m_{ik}a_{kj}^{(k)}.$$

Kod parcijalnog pivotiranja, za multiplikatore m_{ik} vrijedi

$$|m_{ik}| \leq 1,$$

pa je

$$|a_{ij}^{(k+1)}| \leq |a_{ij}^{(k)}| + |a_{kj}^{(k)}| \leq 2 \max_{i,j} |a_{ij}^{(k)}|.$$

Nakon $n - 1$ koraka algoritma, ova ocjena daje pivotni rast ρ_n^p

$$\rho_n^p \leq 2^{n-1}.$$

Pivotni rast — parcijalno pivotiranje (nastavak)

Već je J. H. Wilkinson primijetio da se taj pivotni rast **može doći** za sve matrice oblika

$$\begin{bmatrix} 1 & & & & 1 \\ -1 & 1 & & & 1 \\ -1 & -1 & \ddots & & 1 \\ -1 & -1 & \ddots & 1 & 1 \\ -1 & -1 & -1 & -1 & 1 \end{bmatrix}.$$

Eksponencijalno rastu elementi **posljednjeg** stupca.

Ovo je samo “**umjetno**” konstruirani primjer, a u praksi je takvih matrica **izrazito malo**, pa se **parcijalno** pivotiranje ponaša **mного bolje** od očekivanog.

Pivotni rast — potpuno pivotiranje

J. H. Wilkinson je 1961. godine dokazao da za pivotni rast ρ_n^c kod **potpunog** pivotiranja vrijedi **ocjena odozgo**

$$\rho_n^c \leq n^{1/2} \left(2 \cdot 3^{1/2} \dots n^{1/(n-1)} \right)^{1/2} \approx c n^{1/2} n^{(\ln n)/4}$$

i da se ta ocjena **ne može** dostići.

Dugo se mislilo da vrijedi

$$\rho_n^c \leq n.$$

Međutim, **nađeni** su kontraprimjeri matrica kad to **ne vrijedi**.

● 1991. g. — matrica reda **13** za koju je $\rho_{13}^c = 13.0205$,

● 1992. g. — matrica reda **25** za koju je $\rho_{25}^c = 32.986341$.

Točno ponašanje ρ_n^c je **otvoren** problem!

Ocjena stabilnosti preko faktora rasta

Tradicionalno, **obratna** analiza greške izražava se preko **pivotnog rasta** ili **faktora rasta** (engl. growth factor)

$$\rho_n = \frac{\max_{i,j,k} |a_{ij}^{(k)}|}{\max_{i,j} |a_{ij}|}.$$

U procesu **Gaussovih** eliminacija, očito vrijedi da je

$$|r_{ij}| = |a_{ij}^{(i)}| \leq \rho_n \max_{i,j} |a_{ij}|.$$

što daje ogradu za R , **relativno** obzirom na A . Naravno, faktor rasta ρ_n ovisi o algoritmu kojim računamo.

Može se naći i precizna ocjena **omjera normi** odozgo, preko **faktora rasta**, i obratno (ovisi o algoritmu i izabranoj normi).

Obratna ocjena za sustav preko faktora rasta

Teorem (Wilkinson). Neka je A regularna kvadratna matrica reda n i neka je \hat{x} izračunato rješenje sustava $Ax = b$

- Gaussovima eliminacijama s parcijalnim pivotiranjem u aritmetici računala.

Tada vrijedi

$$(A + \Delta A) \hat{x} = b, \quad \|\Delta A\|_{\infty} \leq n^2 \gamma_{3n} \rho_n \|A\|_{\infty}. \quad \blacksquare$$

U prethodnom teoremu, pretpostavka da koristimo parcijalno pivotiranje nije nužna.

Naime, slično vrijedi i za Gaussove eliminacije bez pivotiranja, samo s malo drugačijim oblikom faktora ispred $\|A\|_{\infty}$.

Naravno, faktor rasta ρ_n može biti puno veći!

Hilbertove matrice

Hilbertova matrica

Primjer. Kod aproksimacije polinomima javljaju se linearni sustavi oblika

$$H_n x = b,$$

gdje je H_n Hilbertova matrica reda n , $(H_n)_{ij} = \frac{1}{i+j-1}$, ili

$$H_n = \begin{bmatrix} 1 & \frac{1}{2} & \cdots & \frac{1}{n} \\ \frac{1}{2} & \frac{1}{3} & \cdots & \frac{1}{n+1} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ \frac{1}{n} & \frac{1}{n+1} & \cdots & \frac{1}{2n-1} \end{bmatrix}.$$

Hilbertova matrica

Da bismo ispitali **točnost** rješenja, stavimo **desnu** stranu

$$b(i) := \sum_{j=1}^n H_n(i, j) = \sum_{j=1}^n \frac{1}{i+j-1}, \quad i = 1, \dots, n,$$

tako da je egzaktno **rješenje** sustava $x^T = [1, 1, \dots, 1]$.

Što možemo očekivati od rješenja takvog sustava?

Pogled na **Frobeniusovu normu** matrice H_n kaže da ona **nije naročito velika**,

$$\|H_n\|_F = \sqrt{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \left| \frac{1}{i+j-1} \right|^2} \leq \sqrt{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n 1} = n.$$

Hilbertova matrica — uvjetovanost

Međutim ... ne treba gledati samo normu matrice!!!

Uvjetovanost Hilbertovih matrica je vrlo visoka:

n	$\kappa_2(H_n)$	n	$\kappa_2(H_n)$	n	$\kappa_2(H_n)$
2	$1.928 \cdot 10^1$	9	$4.932 \cdot 10^{11}$	15	$6.117 \cdot 10^{20}$
3	$5.241 \cdot 10^2$	10	$1.603 \cdot 10^{13}$	16	$2.022 \cdot 10^{22}$
4	$1.551 \cdot 10^4$	11	$5.231 \cdot 10^{14}$	17	$6.697 \cdot 10^{23}$
5	$4.766 \cdot 10^5$	12	$1.713 \cdot 10^{16}$	18	$2.221 \cdot 10^{25}$
6	$1.495 \cdot 10^7$	13	$5.628 \cdot 10^{17}$	19	$7.376 \cdot 10^{26}$
7	$4.754 \cdot 10^8$	14	$1.853 \cdot 10^{19}$	20	$2.452 \cdot 10^{28}$
8	$1.526 \cdot 10^{10}$				

Hilbertova matrica — rješenje za $n = 2, 5$

Za sustav $H_n x = b$ s Hilbertovom matricom, za razne n ,

• GE s parcijalnim pivotiranjem, u extended točnosti, umjesto svih jedinica u rješenju, dobivamo ove rezultate:

Red $n = 2$

$$x(1) = 1.0000000000000000 \quad x(2) = 1.0000000000000000$$

Red $n = 5$

$$x(1) = 1.0000000000000000 \quad x(4) = 0.99999999999999990$$

$$x(2) = 0.9999999999999999 \quad x(5) = 1.00000000000000005$$

$$x(3) = 1.00000000000000007$$

Uvjetovanost: $\approx 4.766 \cdot 10^5$.

Hilbertova matrica — rješenje za $n = 10$

$$x(1) = 1.00000000000003436$$

$$x(6) = 0.9999999294831902$$

$$x(2) = 0.9999999999710395$$

$$x(7) = 1.0000001151701616$$

$$x(3) = 1.0000000006068386$$

$$x(8) = 0.9999998890931838$$

$$x(4) = 0.9999999945453735$$

$$x(9) = 1.0000000580638087$$

$$x(5) = 1.0000000258066880$$

$$x(10) = 0.9999999872591526$$

Uvjetovanost: $\approx 1.603 \cdot 10^{13}$.

Hilbertova matrica — rješenje za $n = 15$

$$x(1) = 1.00000000005406387 \quad x(9) = 1.0952919444304200$$

$$x(2) = 0.9999999069805858 \quad x(10) = 0.8797820363884070$$

$$x(3) = 1.0000039790948573 \quad x(11) = 1.0994671444236333$$

$$x(4) = 0.9999257525660447 \quad x(12) = 0.9508102511158300$$

$$x(5) = 1.0007543452271621 \quad x(13) = 1.0106027108940050$$

$$x(6) = 0.9953234190795597 \quad x(14) = 1.0012346841153261$$

$$x(7) = 1.0188643674562383 \quad x(15) = 0.9992252029377023$$

$$x(8) = 0.9487142544341838$$

Uvjetovanost: $\approx 6.117 \cdot 10^{20}$.

Hilbertova matrica — rješenje za $n = 20$

$x(1) =$	1.0000000486333029	$x(11) =$	231.3608002738048500
$x(2) =$	0.9999865995557111	$x(12) =$	-60.5143391625873562
$x(3) =$	1.0008720556363132	$x(13) =$	-57.6674972682886125
$x(4) =$	0.9760210562677670	$x(14) =$	5.1760567992057506
$x(5) =$	1.3512820600312678	$x(15) =$	8.7242780841976215
$x(6) =$	-2.0883247796748707	$x(16) =$	210.1722288687690970
$x(7) =$	18.4001541798146106	$x(17) =$	-413.9544667202651170
$x(8) =$	-63.8982130462650081	$x(18) =$	349.7671855031355400
$x(9) =$	161.8392478869777220	$x(19) =$	-142.9134532513063250
$x(10) =$	-254.7902985140752950	$x(20) =$	25.0584794423327874

Uvjetovanost $\approx 2.452 \cdot 10^{28}$.

Uvjetovanost Hilbertovih matrica

Može se pokazati da za **uvjetovanost** Hilbertove matrice H_n vrijedi formula

$$\kappa_2(H_n) \approx \frac{(\sqrt{2} + 1)^{4n+4}}{2^{15/4} \sqrt{\pi n}} \quad \text{za } n \rightarrow \infty.$$

Dakle, iako Hilbertove matrice imaju “**idealna**” svojstva,

● **simetrične, pozitivno definitne** (čak **totalno pozitivne** = determinanta **svake** kvadratne podmatrice je **pozitivna**), njihova uvjetovanost **katastrofalno brzo raste!**

“**Krivci**” za to su elementi **inverza** H_n^{-1} .

Inverz Hilbertove matrice

Recimo, H_5^{-1} izgleda ovako:

$$H_5^{-1} = \begin{bmatrix} 25 & -300 & 1050 & -1400 & 630 \\ -300 & 4800 & -18900 & 26880 & -12600 \\ 1050 & -18900 & 79380 & -117600 & 56700 \\ -1400 & 26880 & -117600 & 179200 & -88200 \\ 630 & -12600 & 56700 & -88200 & 44100 \end{bmatrix} .$$

A kako tek izgledaju elementi H_{20}^{-1} ?

Inverz Hilbertove matrice

Elementi inverza H_n^{-1} Hilbertove matrice mogu se eksplicitno izračunati u terminima binomnih koeficijenata

$$(H_n^{-1})_{ij} = (-1)^{i+j} (i+j-1) \cdot \binom{n+i-1}{n-j} \binom{n+j-1}{n-i} \binom{i+j-2}{i-1}^2.$$

Lako se vidi da ovi elementi vrlo brzo rastu za malo veće n .

Pogledajte

<http://mathworld.wolfram.com/HilbertMatrix.html>

Rezidual i iterativno poboljšanje rješenja

Rezidual približnog rješenja

Kad rješenje sustava $Ax = b$ računamo približno (računalom),

☛ umjesto pravog rješenja x , dobivamo približno rješenje \hat{x} .

Veličinu

$$r = r(\hat{x}) = b - A\hat{x},$$

zovemo **rezidual** izračunatog rješenja \hat{x} .

Napomena. Egzaktni rezidual pravog rješenja x je $r = 0$!

Međutim, ako je (egzaktni) rezidual

- ☛ **velik**, onda sigurno **nismo blizu** pravom rješenju,
- ☛ ali rezidual može biti **malen**, a da izračunato rješenje \hat{x} sustava nije **ni blizu** pravom rješenju x .

Izračunati rezidual

Primjer. Gledamo **izračunato** rješenje \hat{x} linearnog sustava

$$H_{20}x = b$$

s desnom stranom takvom da je $x^T = [1, 1, \dots, 1]$.

Kad računamo u **extended** točnosti,

• **izračunati** rezidual $\hat{r} = b - A\hat{x}$ je **nula-vektor** (kraćenje), a komponente rješenja \hat{x} su bile u **stotinama**.

Ovo ponašanje je u **skladu** s **teorijom perturbacija**, koja

- **garantira mali** rezidual r , za iole razumne perturbacije,
- a **izračunato** rješenje \hat{x} može biti **katastrofalno**, ako je **uvjetovanost** matrice A **velika**.

Uloga reziduala — poboljšanje točnosti

Reziduali se mogu iskoristiti za poboljšavanje netočnog rješenja linearnog sustava.

To se obično provodi u tri koraka — može i iterativno.

- Izračuna se rezidual $r = b - A\hat{x}$, pri čemu je \hat{x} izračunato (ili približno) rješenje sustava.
- Riješi se sustav $Ad = r$, gdje je d korekcija.
- Korekcija se doda izračunatom rješenju

$$y = \hat{x} + d,$$

što bi trebalo dati bolje rješenje y . Za egzaktne r i d bi bilo $r(y) = b - Ay = b - A\hat{x} - Ad = r - r = 0$.

Postupak se može ponoviti s y , umjesto \hat{x} .

Računanje reziduala — mora u većoj točnosti

Ovo ima smisla **samo** ako se **prvi** korak

- računanje reziduala $r = b - A\hat{x}$
- radi u **većoj** točnosti od **one** u kojoj je izračunat \hat{x} .

To je nužno zbog **kraćenja**, tako da

- izračunati \hat{r} ima **dovoljnu** relativnu točnost.

Preostala **dva** koraka standardno se rade

- u “**običnoj**” točnosti, istoj kao za \hat{x} .

Baš to je **ideja** — samo n^2 operacija je u **većoj** točnosti.

Tipično se računanje reziduala radi u **dvostrukoj** točnosti:

- jedinična greška zaokruživanja je reda veličine u^2 ,
obzirom na **jednostruku**. Na pr. **double**, prema **single**.